

COVID-19 Enfeksiyonu ve Emzirme: Hemşire ve Ebelerin Yol Haritası**Begüm ARIK¹ & Hediye Özkan Arslan²***COVID-19 Infection and Breastfeeding: Nurses and Midwives Roadmap*¹ Yeditepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Hemşirelik Bölümü, Doğum ve Kadın Hastalıkları Hemşireliği² Yeditepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölüm Başkanı, Prof. Dr.**ÖZ**

Koronavirüs enfeksiyonu, 2019'un sonlarında Çin'in Wuhan eyaletinde ortaya çıkarak dünyaya yayılmıştır. 216 ülkede görülen Koronavirüs, ülkemizde 10 Mart 2020 tarihinde ilk kez görülmüştür. Bu derlemede, tüm dünyayı ve ülkemizi ciddi derecede etkileyen COVID-19 hastalığına karşı yürütülen mücadelede en ön safta görev yapan hemşire ve ebelerin doğum sonrası dönemde emzirme konusunda izleyebilecekleri adımlarda yol göstermek amacıyla, güncel bilgilerin özet olarak tartışılması hedeflenmiştir.

Covid-19 ile ilgili bugüne kadar yapılan çalışmalardan elde edilen veriler ve Dünya Sağlık Örgütü'nün görüşlerine göre COVID-19 enfeksiyonunun anne sütünde taşınabileceğine dair kesin bir kanıt bulunmamaktadır. Doğrulanmış COVID-19 enfeksiyonu olsun ya da olmasın anne ve yeni doğan bebekler birlikte kalmalı, olabildiğince ten tene temas sağlanmalı, solunum izolasyonuna ve hijyenik önlemlere özen gösterilmeli, emzirmeye teşvik edilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Anne sütü, Covid-19, SARS-COV-2, Emzirme, Gebelik, Pandemi,

ABSTRACT

Coronavirus infection spread around the world by emerging in Wuhan, China in late 2019. Coronary virus seen in 216 countries was seen for the first time in our country on March 10, 2020. In this review, it is aimed to briefly discuss current information in order to guide the nurses and midwives who are at the forefront in the fight against COVID-19 disease, which seriously affects the world and our country.

According to the data obtained from studies on Covid-19 and the opinions of the World Health Organization, there is no definitive evidence that COVID-19 infection can be carried in breast milk. With or without confirmed COVID-19 infection, mothers and newborns should stay together, skin contact should be provided as much as possible, respiratory isolation and hygienic precautions should be taken, and breastfeeding should be encouraged.

Key words: Breastfeeding, breast milk Covid-19, SARS-COV-2, pandemic, pregnancy.

Sorumlu Yazar: Begüm ARIK

Yeditepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Hemşirelik Bölümü, e-mail: begum.kirik@yeditepe.edu.tr

ORCID: 0000-0002-0092-6538

H. ÖZKAN ARSLAN 0000-0001-6975-3172

EXTENDED ABSTRACT

The coronavirus infection emerged in Wuhan province of China in late 2019 and spread around the world. Coronavirus, seen in two hundred and sixteen countries, was seen for the first time in our country on March 10, 2020. There have been concerns among new mothers and expectant mothers about not being able to breastfeed their baby. The need for support from nurses and midwives in this regard has increased.

According to the data obtained from the studies conducted on COVID-19 to date and the opinions of the World Health Organization, there is no definite evidence that the COVID-19 infection can be transmitted in breast milk. Whether or not there is a confirmed COVID-19 infection, mother and newborn babies should stay together, skin-to-skin contact should be provided as much as possible, respiratory isolation and hygienic measures should be taken care of, and breastfeeding should be encouraged. Nurses and midwives have a very important role in alleviating negative emotions such as sadness, anxiety, bitterness, and panic-level pessimism in having a baby, which is one of the happiest moments in their lives for all expectant mothers and mothers. They can continue to be the most important supportive health care professionals for mothers, babies and other family members through their reassuring and scientific care approach. In this review, it is aimed to briefly discuss up-to-date information in order to guide nurses and midwives who are at the forefront of the fight against COVID-19 disease, which seriously affects the whole world and our country, in the steps they can follow in breastfeeding in the postpartum period.

Giriş

Korona virüs enfeksiyonu, 2019'un sonlarında Çin'in Wuhan eyaletinde ortaya çıkarak dünyaya yayılmıştır. Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre 18 Mayıs 2020 itibariyle tüm dünyada toplam bildirilen vaka sayısı 4.589.526, ölü sayısı 310.391'dir (DSÖ, 2020). İki yüz on altı ülkede görülen koronavirüs, ülkemizde 10 Mart 2020 tarihinde ilk kez görülmüştür. Ülkemizde güncel vaka sayısı 17 Mayıs 2020 itibariyle 149.435, ölü sayısı ise 4.140'dır (Sağlık Bakanlığı, 2020). Fakat Sağlık Bakanlığı COVID-19 verileri arasında gebe popülasyonu ve emzirmeye etkisini belirten herhangi bir bulguya rastlanamamıştır.

COVID-19 enfeksiyonu, hasta bireylerin öksürmeleri ve hapşirmaları ile ortaya saçılan damlacıkların solunması ile bulaşır. Hastaların solunum parçacıkları ile kontamine yüzeylere

dokunduktan sonra ellerini yıkamadan yüz, göz, burun veya ağıza götürmesi ile de virüs alınabilir (Sağlık Bakanlığı, 2020). Olguların özellikleri incelendiğinde ortalama inkübasyon süresinin 5-6 gün olduğu bazı vakalarda ise 14 güne kadar uzayabileceği bildirilmiştir (COVID-19 Rehberi Bilim Kurulu, 2020).

COVID-19 enfeksiyonunun yaygın belirtileri solunum semptomları olmak üzere; ateş, öksürük ve dispnedir. Daha ciddi vakalarda, pnömoni, ağır akut solunum yolu enfeksiyonu, böbrek yetmezliği ve hatta ölüm gelişebilir (COVID-19 Rehberi Bilim Kurulu, 2020). Bebekler, çocuklar, 65 yaş üstü, gebeler ve kronik hastalığı olan bireyler COVID-19 açısından riskli grupta yer almaktadır. Fakat, gebe kadınların COVID-19 enfeksiyonuna yakalanma olasılığı genel nüfusa göre daha yüksek değildir (RCOG, 2020). Wuhan Üniversitesi'nin Zhongnan hastanesinde pozitif 9 gebe çalışmaya dahil edilmiştir. Gebelerin hepsi üçüncü trimesterde olup doğumları sezaryen ile sonuçlanmıştır. Gebelerin dokuzunda da COVID-19 pozitif tanısı almış olup, herhangi bir kronik hastalıkları bulunmamaktadır. Gebelerin yedisinde titreme görülmeyen yüksek ateş vardır ve vücut sıcaklıkları 36.5-38.8 °C aralığında seyretmektedir. İki hastada yüksek ateş olmamasına rağmen sezaryenden sonra postpartum ateşi görülmüştür (37.8-39.3 °C aralığında). Dört hastada boğaz ağrısı, üçünde miyalji, ikisinde boğaz ağrısı ve ikisinde de halsizlik bildirilmiştir. Bir hastada gastrointestinal semptomlar, birinde nefes darlığı ve preeklampsi gelişmiştir. Gebelerin hiçbirinde mekanik ventilasyon gerektiren şiddetli pnömoni tablosu görülmemiştir. Enfeksiyonun başlamasından sonra iki hastada fetal distres ve ikisinde de erken membran rüptürü meydana gelmiştir. Tüm hastalara oksijen desteği (nazal kanül ile), ampirik antibiyotik tedavisi ve altı hastaya da antiviral tedavi uygulanmıştır. Çalışma sonucunda COVID-19 enfeksiyonu olan gebelerde görülen klinik belirtilerin yetişkinlerle benzer olduğu ve anne sütünde COVID-19 enfeksiyonuna rastlanmadığı belirtilmiştir. Gebeliğin fizyolojik adaptasyonu ile ilgili dispne, yorgunluk, ateş gibi semptomların COVID-19 enfeksiyonu karıştırılabileceği göz önünde bulundurulması gerektiği belirtilmiştir (Chen ve ark., 2020).

Gebeliğinde veya doğumdan sonra COVID-19 enfeksiyonu pozitif çıkan kadınların emzirebilmesi ve bebeğe etkisi konusunda endişeler devam etmektedir. Mevcut bilimsel araştırmalar ve Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezi (Centers for Disease Control and Prevention-CDC) tarafından verilen bilgiye göre; emzirmenin COVID-19 ve diğer tüm solunum yolu enfeksiyonları için bebeğe bulaş yolu olarak kabul edilmemektedir (CDCP 2019). Fakat COVID-19 enfeksiyonunun emzirmeye etkisi üzerine yapılan çalışmaların sınırlı olması nedeniyle, emzirmeyle bulaşın belirsizliği devam etmektedir (Asadi, L. ve ark. 2020).

Tüm dünyayı derinden etkileyen COVID-19 salgını ile mücadele eden, kadın doğum alanında görev alan hemşireler ve ebeler, anne adayları ya da doğum yapan kadınların, gebeliklerinin devamı, normal bir bebeğe sahip olabilme, doğumdan sonra emzirebilme, bebeğime korona virüs geçer mi gibi sorularına nasıl yanıt verecekleri konusunda endişeler yaşamaktadırlar.

Bu derlemede, COVID-19 hastalığına karşı yürütülen mücadelede en ön sırada görev yapan hemşire ve ebeler doğum sonrası dönemde emzirme konusunda izlenecek adımlarla ilgili yol göstermesi ve güncel bilgilerin özet olarak tartışılması hedeflenmiştir.

Emzirme ve Covid-19

Kanıta dayalı çalışmalarda anne sütünün ve emzirmenin; hem bebek hem de anne açısından sayısız yararı olduğu bilinmektedir (AHA, 2012; Kayhan, 2016; Irmak, 2016; TND, 2018). Emzirmeyen kadınlarla karşılaştırıldığında, emziren kadınların daha az sıklıkta tıbbi bakım aradığı, duygusal problemlerle ilgili daha az semptomun yanı sıra solunum, kardiovasküler ve gastrointestinal hastalıkların daha az sıklıkta olduğunu bildirilmiştir (AHA, 2012). Emzirme, postpartum dönemde; uterin involüsyonunda, kanama kontrolünde, doğum sonrası depresyonunda, stres ve kaygının azaltılmasında önemli bir yere sahiptir. Uzun dönemde ise, meme, yumurtalık, endometrium kanserlerinde azalma, kan basıncı ve kardiovasküler hastalıkların görülme oranlarında azalmaya etkisi vardır (Ciampo, Ciampo, 2018). Yapılan çalışmalarda doğum sonu dönemde annenin ruhsal durumunda dalgalanmaların yoğun olduğu ve postpartum depresyona yakalanma riskinin yüksek olduğu bildirilmiştir (Topal ve ark., 2017). Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezleri (Centers for Disease Control and Prevention-CDC) tarafından yayınlanan yayında, COVID-19 salgınının ve karantinanın psikolojik etkileri arasında belirgin bunaltı hissine ve karamsarlığa neden olabileceği üzerinde durulmuştur (CDC, 2019). Postpartum dönemde, bunaltı hissi ve karamsarlık açısından zaten risk altında olan annelerin mutlaka emzirmesi gerekmektedir.

Anne sütü ile beslenmenin, bebeklerde sağlık açısından kısa ve uzun vadede sayısız yararları vardır. Anne sütü, bebekler için en ideal besindir, güvenli, temiz ve birçok antikor içermektedir (DSÖ, 2020). Ayrıca, yenidoğan bebeklerin duygusal ve bilişsel gelişimlerini destekleyerek, onları bulaşıcı ve kronik hastalıklardan koruyarak bağışıklık sistemlerini güçlendirmekte rol almaktadır (Yüzügüllü ve ark., 2018). Cangöl ve Şahin (2014) yaptığı çalışmada anne sütü alan bebeklerin solunum yolu enfeksiyonları, atopik deri hastalıkları, pnömoni, diyare gibi hastalıklardan korunduğunu ve iyileşme süreçlerinin daha hızlı olduğunu

ortaya koymuştur. Türkyılmaz'ın yaptığı çalışmada da (2016), emzirilen bebeklerin, alt solunum yolu enfeksiyonlarına, alerjik rinit ve otitis media gibi hastalıklara yakalanma oranları azalmaktadır. Bağışıklık sisteminin güçlü olması COVID-19 hastalığının hafif atlatılmasında oldukça önemlidir. Bu nedenle bir çok kuruluş ve literatürler COVID-19 salgını sırasında emzirmenin önemini vurgulamaktadır (DSÖ, 2020; Wang ve ark., 2020; Chen ve ark., 2020; Mendilloğlu, İ. 2020.; Gökçay ve Keskindemirci, 2020; THD 2018).

Wang ve ark. (2020) yaptığı çalışmada, vertikal bulaşın göz ardı edilemeyeceğinin üstünde durarak, COVID-19 tanısı alan veya şüpheli olan annelerin, anne sütü ile yeni doğan bebeklerin beslememesini belirtmiştir. Anne sütünün test edildikten ve testin negatif gelmesinden sonra yenidoğan bebeklerin emzirilmesini önermektedir. Çin'de görev yapan doktorların yayınladığı çalışmaya göre COVID-19 enfeksiyonu ile mücadelede, bebeklerdeki beslenmenin formül mamayla veya sağlık bir anneden sağlanmış olan sütün verilmesi şeklinde yapılması gerektiğini savunmaktadır (Davanzo ve ark. 2020). Oysa Chen ve ark. (2020) tarafından yapılan çalışmada anne sütü ile bulaşın olamayacağını ortaya koymuştur. Chen ve ark. (2020) araştırma sonucunda; COVID-19 tanısının pozitif olduğu, üçüncü trimester da olan 9 gebede miyalji, boğaz ağrısı ve halsizlik gibi semptomlar görülmüştür. Bütün hastalar sezaryen ile canlı doğum yapmıştır. Altı hastadan amniyotik sıvı, kordon kanı, yeni doğan boğaz kültürü ve anne sütü örnekleri alınarak ve SARS-CoV-2 için test edilmiştir ve tüm örneklerin negatif olduğunu ortaya konulmuştur.

Dünya Sağlık Örgütü, COVID-19 enfeksiyonu salgını sırasında emzirmeyi her koşulda güvenli kabul etmiş ve sağlık profesyonelleri tarafından desteklenmesi gerektiğinin üzerinde durmuştur. Emziren annelerin maske takması, göğüs ve el hijyenine gerekli özeni göstermesinin yeterli olacağını altını çizmiştir (DSÖ 2020). Pradip ve arkadaşlarının (2020) çalışmasında bu öneri desteklenerek; anne sütünün viral SARS-CoV yüklerine sahip olmadığını ve damlacık yolu ile bulaşma riskini azaltmak için annenin, yeni doğan bebeği emzirirken sadece maske takılmasının yeterli olacağını belirtmiştir.

Ülkemizde Maternal-Tıp ve Perinatoloji Derneği'nin yayınladığı "Gebelikte Coronavirüs Enfeksiyonu Hakkında Görüş" adlı yazıda emzirmenin faydalarının, coronavirüsün anne sütü ile bulaşabilme potansiyel riskine göre daha ağır bastığını belirtmiştir (Mendilloğlu,2020). Ayrıca multidisipliner ekip tarafından emzirmenin fayda ve zararları tartışılarak bu dengenin sağlanması gerektiğini belirtmiştir. Gökçay ve Keskindemirci'nin (2020) yaptığı bir çalışmada, enfeksiyonlardan korunmada anne sütünün anti-infektif ve immunmodülatör etkisinin öne çıktığını belirtmiştir ve COVID-19 teması veya enfeksiyonu

varlığında anne sütünün verilmesinde bir engel olmadığını altını çizmiştir. Türk Hemşireler Derneği'nin Nisan 2020'de yayınladığı "COVID-19 Hemşire Eğitim Rehberi ve Bakım Algoritmaları" metninde ise doğum sonu bakımda emzirmenin sağlanması ve teşvik edilmesi gerektiği belirtilmiştir (THD, 2020). Dünya Sağlık Örgütü'nün toplumu bilinçlendirmede kullandığı sloganlar arasında "Doğrulanmış COVID-19 enfeksiyonu olsun ya da olmasın, tüm kadınlar güvenli ve pozitif doğum deneyimi yaşama hakkına sahiptir." ve "Doğumdan önce, doğum sırasında ve doğumdan sonra, tüm kadınlar yüksek kaliteli bakım hakkına sahiptir" sloganları yer almaktadır. Ayrıca bu sloganlar arasında; "Antenatal ve İntrapartum, Yenidoğan, Postnatal, Akıl sağlığı" konuları da yer almaktadır (DSÖ, 2020) .

Ebe ve hemşireler emzirmenin başlatılmasında, etkin bir şekilde sürdürülmesinde, emzirme sırasında karşılaşılabilecek problemlerin önlenmesinde ve annenin emzirme başarısında önemli bir role sahiptir. Kaya ve Pirinçi (2009) çalışmalarında annelerin anne sütü ve emzirme konusundaki bilgi kaynaklarını % 33,5 oranında hekim, % 30,1'inde ebe ve hemşire olduğunu belirtmiştir. Sağlık ekibi içinde ebe ve hemşireler bakım verici, karar verici, hasta hakları savunuculuğu, eğitici gibi birçok rol üstlenmekte ve bu rollerini kullanarak annelerin emzirme davranışlarında olumlu etkiler yaratmaktadır (Arça ve Işık, 2019). Emzirme sırasında bu rolleri COVID-19 salgını sırasında etkin bir şekilde gerçekleştirmeleri için ebe ve hemşirelere öneriler şöyledir: (DSÖ, 2020; RCOG, 2020; Mendilloğlu, 2020; THD 2020.)

1. Doğum sonu dönemde postpartum izolasyon odasında hastalar, diğer hastalardan izole edilmelidir.
 - i. COVID-19 pozitif bir hasta için negatif basınçlı izolasyon odaları, güvenli eylem ve doğumun yanı sıra daha sonra yeni doğan bakımı için de gereklidir. Negatif basınçlı odalar sayesinde COVID-19 enfeksiyonunun bulaşmasının önüne geçilerek, dışarı atılan hava temizlenmektedir.
 - ii. Eğer negatif basınçlı oda yoksa, oda sık sık havalandırılmalıdır.
 - iii. Odaya sadece gerekli görevli personel girmeli, oda ekipmanı ve ziyaretçiler minimumda tutulmalıdır.
2. Doğrulanmış COVID-19 enfeksiyonu olsun ya da olmasın annelerin ve bebeklerin birlikte kalması, tentene teması sağlanmalıdır.
3. COVID-19 pozitif tanısı almış veya şüpheli postpartum anneler, doğum sonrası yeni doğandan ayrılmanın pozitif ve negatif yönleri hakkında bilgilendirilmelidir. Doğum

sonu dönemde yeni doğan bebeğin anne yanına verilip verilmeyeceği multidisipliner bir ekiple ve anneyle tartışılmalıdır.

- i. **Eğer bebeğin anne yanında kalması ve emzirilmesi kararlaştırıldıysa;** anneye emzirme sırasında ve bebek bakımı sırasında eldiven giyme, cerrahi maske kullanımı konusunda eğitim verilmelidir. Emzirmeden önce el hijyeninin sağlanması gerekmektedir. Bunun için; eller 20 saniye boyunca yıkanmalıdır. Ellerin iç ve dış yüzeyleri, parmak araları, baş parmak arası, avuç ortası ve bileklere kadar yıkanmalı ve durulanmalıdır. Tek kullanımlık temiz bir havlu ile kurulmalıdır. El hijyeninin tam sağlanması için yüzük ve bileklik gibi engelleyiciler ortadan kaldırılmalıdır. Yenidoğan bebekle temas edecek annelerin cildinin (memeler, göğüs, kol vb.) yıkanması sağlanmalıdır. Eğer anneye destek olabilecek COVID-19 enfekte olmayan biri varsa bebeğin bakımının onun üstlenmesi önerilebilir. Yeni doğan bebek ve anne arasında 1,5-2 metre bırakılarak yatakları konumlandırılmalıdır.
- ii. **Eğer anne emzirmek istemiyorsa veya annede şiddetli enfeksiyon varlığı varsa;** anneye süt sağma ve koşulları hakkında bilgi verilmelidir. Süt sağmadan önce pompanın yerleştirileceği yüzey tek kullanımlık antibakteriyal bir mendil ile silinmelidir. Anne ekipmanlarla temas etmeden ve ettikten sonra ellerini ve göğsünü temizlemelidir. Süt sağma yaparken mutlaka maske takmalıdır. Sağılan süt temiz bir kaba aktarılmalıdır. Kabın dış kısmı tek kullanımlık antibakteriyal bezle silinmelidir. Kabın üzerine sağılma zamanı; tarih ve saat olarak belirtilmeli ve hastanın ad ve soyadının bulunduğu bir etiket yerleştirilmelidir. Sağılan süt enfekte olmayan kişi tarafından yeni doğan bebeğe verilebilir.
- iii. **Evde tedavisi devam eden COVID-19 enfeksiyonu pozitif ve emziren anne** bebeğinden ayrılmamalıdır. El ve göğüs hijyen kurallarına dikkat etmesi yeterli olacaktır.

4. Doğum sonu dönemde annelerin düzenli dinlenmesi sağlanmalıdır.

5. Yenidoğan bebeğin ve emziren annenin kıyafetleri 60-90°C' de normal deterjan ile yıkanmalıdır.
6. Bu önlemlerin alınması, postpartum dönemde anneler için kaçınılmaz bir stres kaynağı olacaktır. Multidisipliner sağlık ekipleri, annelerin psikolojik yönden de desteklenmesi gerektiğini unutmamalıdır. Gerektiğinde destek sağlanmalıdır.

Sonuç

COVID-19 ile ilgili bugüne kadar yapılan çalışmalardan elde edilen veriler ve Dünya Sağlık Örgütü'nün görüşlerine göre COVID-19 enfeksiyonunun anne sütünde taşınabileceğine dair kesin bir kanıt bulunmamaktadır. Doğrulanmış COVID-19 enfeksiyonu olsun ya da olmasın anne ve yeni doğan bebekler birlikte kalmalı, olabildiğince ten tene temas sağlanmalı, solunum izolasyonuna ve hijyenik önlemlere özen gösterilmeli, emzirmeye teşvik edilmelidir. Tüm anne adayları ve annelerin yaşamlarındaki en mutlu anlarından biri olan bebek sahibi olma durumlarında, üzüntü, endişe, burukluk, panik düzeyinde karamsarlık gibi olumsuz duygularının hafifletilmesinde hemşire ve ebeler çok önemli görevler düşmektedir. Onlar güven verici ve bilimsel bakım yaklaşımlarıyla anneler, bebekler ve diğer aile üyeleri için en önemli destekleyici sağlık personeli olma konumlarını sürdürebilirler.

Çıkar Çatışması: Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

Finansal Destek: Çalışma için finansal destek alınmamıştır.

KAYNAKLAR

American Heart Association. (2012). Facts Breastfeeding Health Benefits For Mother And Child Promoting Sound Lactation Policies in The U.S. *American Heart Association, 1*.

https://www.heart.org/idc/groups/heart-public/@wcm/@adv/documents/downloadable/ucm_316992.pdf (09.05.2020)

Arça, G., & Işık, hafsa K. (2019). Anne Sütü ve Emzirmeye İlişkin Ebe ve Hemşirenin Rolü. *Sağlık Bilimleri Üniversitesi Hemşirelik Dergisi, 1*(3), 221–228.

Asadi, L., Tabatabaei, R.S., Safinejad H, Mohammadi M. (2020). New CoronaVirus (COVID-19) Management in Pregnancy and Childbirth. *Arch Clin Infect Dis*. doi: 10.5812/archcid.102938

Ata Yüzügüllü D, Aytaç N, Akbaba M (2018). Investigation Of The Factors Affecting Mother's Exclusive Breastfeeding For Six Months. *Türk Pediatri Arşivi ; 53*: 96-104.

Cangöl, E., & Şahin, N. H. (2014). Emzirmeyi Etkileyen Faktörler ve Emzirme Danışmanlığı. *Zeynep Kamil Tıp Bülteni*, 45(3), 100–105.

CDCP (2019). *Centers For Disease Control And Prevention Coronavirus Disease 2019 Stres And Coping*. https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/daily-life-coping/managing-stress-anxiety.html?CDC_AA_refVal=https%3A%2F%2Fwww.cdc.gov%2Fcoronavirus%2F2019-ncov%2Fprepare%2Fmanaging-stress-anxiety.html#risk (09.05.2020)

Chen H., Guo J., Wan C., Luo F., Yu X. Zhang, W, (2020). Clinical Characteristics And İntrauterine Vertical Transmission Potential Of COVID-19 İnfection In Nine Pregnant Women: A Retrospective Review Of Medical Records. *The Lancet*; 395(10226):809-15.

Dashraath, P., Wong, J. L. J., Lim, M. X. K., Lim, L. M., Li, S., Biswas, A., Su, L. L. (2020). Coronavirus Disease 2019 (COVID-19) Pandemic And Pregnancy. *American Journal Of Obstetrics And Gynecology*, 222(6), 521–531.

Davanzo, R., Guido, M., Sandri F. et al. (2020). Breastfeeding and Coronavirus Disease-2019. Ad interim indications of the Italian Society of Neonatology endorsed by the Union of European Neonatal&Perinatal Societies. *Maternal and Child Nutrition*. doi:10.1111/mcn.13010.

Del Ciampo, L. A., & Del Ciampo, I. R. L. (2018, June 1). Breastfeeding And The Benefits Of Lactation For Women’s Health. *Revista Brasileira De Ginecologia E Obstetricia*. Federacao Brasileira Das Sociedades De Ginecologia E Obstetricia.

DSÖ (2020). *Breastfeeding*. https://www.who.int/health-topics/breastfeeding#tab=tab_1 (09.05.2020)

DSÖ (2020). *Coronavirüs Disease (Covid-19) Advice For The Public*. <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/advice-for-public>

(09.05.2020)

DSÖ (2020). *World Health Organization Coronavirus Disease (COVID-19) Outbreak Situation 2020*. <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019> (18-05-2020)

Gökçay G, Keskindermirci G. (2020). Breastmilk and Covid-19. *J Ist Faculty Med* 2020;83(3):286-90. doi: 10.26650/IUITFD.2020.0025

Irmak, (2016). Anne Sütünün Önemi Ve İlk 6 Ay Sadece Anne Sütü Vermeyi Etkileyen Unsurlar. *Jour Turk Fam Phy*; 07 (2): 27-31. Doi: 10.15511/Tjtftp.16.02627

Kaya, D. Ve Pirinçci, E. (2009). 0-24 Aylık Çocuğu Olan Annelerin Anne Sütü Ve Emzirme İle İlgili Bilgi Ve Uygulamalar. *TAF Preventive Medicine Bulltein*, 8(6), 479-484

Kayhan Tetik, B. (2016). Anne Sütü ve Emzirme Danışmanlığında Güncel Bilgiler. *Ankara Medical Journal*, 16(1).

Mendilloğlu, İ. (2020). Gebelikte Coronavirüs Enfeksiyonu (COVID-19) Hakkında Görüş. *Türkiye Maternal Fetal Tıp ve Perinatoloji Derneği*, 2. <https://www.tmfpt.org/files/Duyurular/corona2.pdf> (18.05.2020)

RCOG (2020). Coronavirus (COVID-19) Infection in Pregnancy. *Royal College of Obstetricians & Gynaecologists*, 1. <https://www.rcog.org.uk/globalassets/documents/guidelines/2020-07-24-coronavirus-covid-19-infection-in-pregnancy.pdf> (05.05.2020)

T.C. Sağlık Bakanlığı (2020). *COVID-19 (SARS-CoV2 Enfeksiyonu) Rehberi Bilim Kurulu Çalışması*. https://www.tahud.org.tr/file/58f0a672-b2e0-482e-bf7c-61749426bac7/COVID-19_11Mart2020.pdf (05.05.2020)

T.C. Sağlık Bakanlığı (2020). *Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı COVID-19 Yeni Koronavirüs Hastalığı Güncel Durum*. <https://covid19.saglik.gov.tr/> (18.05.2020)

THD, (2020). COVID-19 Hemşire Eğitim Rehberi ve Bakım Algoritmaları, *Türk Hemşireler Derneği*, Nisan 2020.

<http://www.thder.org.tr/covid-19-hemsire-egitim-rehberi-ve-bakim-algoritmaları-ve-kisisel-koruyucu-ekipman-kullanımı-ve-el-hijyeni> (09.05.2020)

THD (2018). Sağlıklı Term Bebeğin Beslenmesi Rehberi. *Türk Hemşireler Derneği*. https://www.neonatology.org.tr/storage/2020/04/term_beslenme_2018.pdf (09.05.2020)

Topal, S., Çınar, N., Altınkaynak, S. (2017). Emzirmenin Anne Sağlığına Yararları. *Journal Of Human Rhythm*, 3(1), 25-31.

Türkyılmaz, C. (2016). Emzirme Danışmanlığı Ve Emzirmede Karşılaşılan Sorunlar. *Klinik Tıp Pediatri Dergisi*, 8(2), 19-33.

UNICEF (1989). *Çocuk Haklarına Dair Sözleşme*. <https://www.unicef.org/turkey/çocuk-haklarına-dair-sözleşme> (09.05.2020)

Victora CG, Bahl R, Barros AJ, Et Al, (2016). Breastfeeding In The 21st Century: Epidemiology, Mechanisms, And Lifelong Effect. *Lancet* ;387(10017):475-490. Doi:10.1016/S0140-6736(15)01024-7.

Wang L., Shi Y., Xiao T., Fu J., Feng X., Mu D. (2020). Chinese Expert Consensus on The Perinatal and Neonatal Management For The Prevention And Control of The 2019 Novel Coronavirus Infection. *Annals of Translational Medicine*;8(3):47.